

فصلنامه پژوهش‌های حفاظتی - امنیتی
دانشگاه جامع امام حسین (علیه السلام)

سال دهم، شماره ۳۹ (پاییز ۱۴۰۰) صص ۱۴۴-۱۱۷

تبیین مؤلفه‌های تأثیرگذار بر امنیت پایدار در مناطق شهریِ مرزی (مطالعه موردی: شهرستان خدآفرین)

● رسول افسری ●

استادیار گروه شهرسازی - پدافند غیر عامل، دانشگاه و پژوهشگاه عالی دفاع ملی، تهران، ایران

● اکبر حمیدی ●

دانشجوی دکتری جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، دانشگاه تهران، ایران (نویسنده مسئول)

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۰۹/۰۱

تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۰۵/۰۸

چکیده

در سال‌های اخیر، پایداری امنیت مناطق مرزی به مثابه واقعیت‌های پویا و چندکارکردی از سیستم سیاست بین‌المللی و ملی تبدیل شده است. در این میان، امنیت پایدار و استراتژیک به منظور ارتقای کیفیت زندگی مرزنشینان و تحقق‌پذیری توسعه متوازن مرزی نقش انکارناپذیری دارد؛ بنابراین هدف تحقیق حاضر، تبیین راهبردهای امنیت پایدار در مناطق شهریِ مرزی با تمرکز بر شهرستان مرزی خدآفرین است. روش پژوهش حاضر تحلیلی - توصیفی و نوع تحقیق به لحاظ ماهیت، کاربردی است. روش گردآوری داده‌ها کتابخانه‌ای و پیمایشی است. جامعه آماری تحقیق شامل کارشناسان، مسئولان و شهروندان مرزنشین شهرستان خدآفرین است. حجم نمونه آماری براساس جمعیت شهرستان و مطابق جدول «کرجسی و مورگان» برابر با «۲۵۰» نفر تعیین شد. روش نمونه‌گیری به صورت سهمیه‌ای بوده که در داخل سهمیه از روش تصادفی ساده استفاده گردید. پردازش داده‌ها از طریق مدل معادلات ساختاری در نرم‌افزار SmartPls انجام شد. نتایج نشان می‌دهد که ضرایب مسیر (براساس آماره t) در تمامی متغیرها معنادار بوده که بیشترین میزان معنی‌داری به ترتیب در متغیرهای جغرافیایی، اجتماعی، سیاسی، اقتصادی، زیست محیطی، نهادی و نظامی با ضرایب $۴/۴۳۰$ ، $۳/۵۸۰$ ، $۳/۳۲۶$ ، $۲/۳۶۰$ ، $۲/۱۸۵$ ، $۲/۰۴۵$ می‌باشد. به‌طور کلی ادراک امنیت پایدار و راهبردهای آن در شهرستان خدآفرین به‌طور چشمگیری با مسئله «جغرافیا»، «اقتصاد» و «سیاست» گره خورده و با ویژگی‌های مقوله‌های مذکور منطبق است؛ چنان‌که ضریب اهمیت شاخص‌های جغرافیایی، اقتصادی و سیاسی به ترتیب، « $۰/۴۶۱$ »، « $۰/۳۶۸$ » و « $۰/۳۶۴$ » محاسبه شده است.

کلید واژگان: امنیت پایدار، مناطق مرزی، مدل معادلات ساختاری، شهرستان مرزی خدآفرین

مقدمه

در آغاز قرن بیست و یکم بسیاری از کشورهای جهان با تهدیدهای بسیار پیچیده و چالش‌های مربوط به امنیت روبرو هستند (Wagner, 2021: 77). محیط امنیتی هر جامعه‌ای تابع و برآیندی از تعامل و تقابل متغیرهای محیط داخلی (ساختار حکومتی، چگونگی توزیع و تمرکز قدرت، اشکال اجتماعی، فعالیت‌های سیاسی، ایدئولوژی و ارزش‌ها و مشارکت مردمی) و محیط خارجی (ساختار قدرت، نظم و بی‌نظمی جهانی، تکنولوژی، مسابقه تسلیحاتی و موقعیت ژئوپلیتیکی و ژئواستراتژیکی) است. چنین محیط امنیتی، همواره حامل تهدیدات و فرصت‌هایی است که واحدهای ملی به میزان موقعیت و منزلت آن‌ها از آن نصیبی می‌برند (مینایی، ۱۳۸۲: ۱۰۵). یکی از مؤلفه‌های اصلی در این زمینه، «امنیت مرزی» می‌باشد که بسیاری از مسائل و تعارضات معاصر در سیاست جهانی با مرزهای سرزمینی و مناطق مرزی مرتبط است (Staudt, 2018: 2). در کشور ایران نیز یکی از اهداف مهم در برنامه‌های اقتصادی اجتماعی پس از انقلاب، کاهش محرومیت و رفع نابرابری بین مناطق جهت ایجاد پایداری امنیتی است (هاشمی و همکاران، ۱۳۹۸: ۱۶۳). مرزها به‌عنوان وسیله‌ای برای تعیین مرزهای سرزمینی مدت طولانی مفهوم اصلی در روابط بین‌الملل بوده و تأثیر مهمی بر سیاست‌های خارجی و امنیتی کشورها دارند (Binder, 2017: 33)؛ از این رو مرزها دارای کارکرد خاص و متعددی هستند و به همان نسبت تهدیدها و آسیب‌های نیز متوجه مرزها می‌باشد. این آسیب‌ها و تهدیدها با منشأ مختلف و با اهداف متفاوت، کارکردهای مرزی را نشانه رفته و عملکرد آن را مختل می‌کند (بارانی پسپان و همکاران، ۱۳۹۵: ۹۱)؛ برای مثال، دسترسی بهینه به خدمات امکانات اقتصادی و اجتماعی یکی از پیش‌نیازهای اساسی برای تحقق توسعه پایدار انسانی به شمار می‌رود (Distaso, 2007: 166). فقدان یا کمبود این خدمات (اجتماعی - اقتصادی)، به ویژه در شهرهای مرزی، شهرهای کوچک و مناطق محروم، پیامدهای منفی زیادی را به همراه خواهد داشت که مهم‌ترین آن‌ها اثرات ناگواری است که متوجه زندگی انسان‌ها می‌کند (ضرابی و شیخ‌بیگللو، ۱۳۹۰: ۱۰۹)؛ همان‌طور که تأمین و رفاه اجتماعی در امنیت جوامع نقش انکارناپذیری بازی می‌کند (بیات و محمد نجار، ۱۳۹۵: ۲۵)؛ بنابراین، عوامل مزبور می‌تواند امنیت منطقه را در معرض ناپایداری قرار دهد؛ با این حال، در برخی کشورها برای حفظ و گسترش امنیت مناطق مرزی به راهکارهای نظامی گرایانه روی آورده و سعی نموده‌اند که امنیت مرزها را از طریق تقویت نیروهای نظامی مستقر در مرزها و کنترل‌های شدید امنیتی برقرار نمایند (احمدی و دادجو، ۱۳۹۱:

۶۰). به عبارت دقیق‌تر، مرزها از اهمیت اساسی برای تحقق امنیت بخشی سرزمینی برخوردار هستند (Grant, 2020: 2).

طی دو و نیم دهه گذشته، جهان به طرز چشمگیری تغییر کرده و در برخی مناطق این تغییرات ادامه دارد. فروپاشی اتحاد جماهیر شوروی، جنگ‌ها در جنوب شرقی اروپا، حملات به مرکز تجارت جهانی در نیویورک در ۱۱ سپتامبر ۲۰۰۱ و جنگ متوالی علیه تروریسم جهانی، درگیری‌های خاورمیانه، بحران کنونی در اوکراین شرقی و بیشترین هجوم طولانی مدت پناهندگان پس از جنگ جهانی دوم، چالش‌های اساسی در زمینه محافظت در برابر تهدیدات از یک سو و پایبندی به امنیت و صلح از سوی دیگر است (Wagner, 2021: 9)، در نتیجه، مناطق مرزی که از نقاط حساس و استراتژیک کشورها به حساب می‌آیند، زمینه‌ساز مشکلات سیاسی، اقتصادی و امنیتی برای دولت‌های حاکم می‌گردد (موسوی و همکاران، ۱۳۹۳: ۱۹۳). به دیگر سخن، کل سیستم مرزی یک عملکرد بسیار پیچیده را در رابطه با مکان‌ها فراهم می‌کند که باعث ایجاد تعامل بین عناصر مختلف در تمام خرده نواحی پویا، ناپایدار و پیچیده می‌شود؛ علاوه بر این، مناطق مرزی می‌توانند تحت شرایط خاصی ادغام شوند. ادغام فراملی بر این امر تأکید می‌کند که تمام مناطق مجاور به لحاظ جغرافیایی وابسته‌اند؛ با این حال، جداسازی مرزی غالباً از ادغام مرزی بیشتر است که در اغلب موارد، منجر به پیچیده‌تر شدن روابط مرزی در طول زمان و با مناطق همجوار می‌شود (Guo, 2018: 61)؛ در نتیجه، مناطق مرزی علاوه بر تأثیرپذیری از شرایط و ویژگی‌های مربوط به کل کشور، متأثر از مسائل و ویژگی‌های خاص مناطق مرزی نیز هستند. ویژگی‌هایی نظیر دوری از مرکز، انزوای جغرافیایی، خلأهای مرزی، توزیع جغرافیایی عوارض و پدیده‌ها، میزان و نوع منابع و امکانات، نحوه استقرار و چگونگی به کارگیری تجهیزات، در فرایند امنیت پایدار مناطق مرزی تأثیر گذارند (کوچی و همکاران، ۱۳۹۵: ۱۵۰). برخی مطالعات حاکی از این است که درجه توسعه‌یافتگی در مناطق مرزی ۵۷ درصد و مناطق مرکزی ۱۶۹ درصد می‌باشد و نابرابری‌های منطقه‌ای میان مناطق مرزی و مرکزی بالا بوده و این نسب معادل ۱,۶ است. در واقع می‌توان گفت مناطق مرکزی در ایران حدود ۳ برابر بیشتر از مناطق مرزی توسعه یافته‌تر است. هم‌چنین میزان نابرابری‌های درون منطقه‌ای مناطق مرزی ۱,۸ و مناطق مرکزی ۱,۴۳ برآورد شده که این رقم بیانگر نابرابری و عدم تجانس و واگرایی بین استان‌های کشور است (ابراهیم‌زاده و همکاران، ۱۳۹۱: ۱۸). در نهایت می‌توان گفت با توجه به سکونت اقوام

مختلف ایرانی و اقلیتهای مذهبی در جداره‌های مرزی کشور و همچنین فضای آنارشیک محیط امنیتی و پیرامونی، توجه به تهدیدات مرزی یک دغدغه جدی محسوب میشود (بابایی و سلطانی، ۱۳۹۶: ۱۳۳)؛ چرا که مرزها هرگز مرزبندی مطلق از هویت گروهی را تشکیل نداده‌اند و به‌طور آشکار فضا‌مندی قدرت را منعکس نمی‌کنند (Gunay and Witjes, 2017: 15). در این راستا، یکی از مهم‌ترین این مناطق، منطقه مرزی خداآفرین در حاشیه رود ارس که دارای ویژگی‌های خاصی به لحاظ جغرافیایی، اجتماعی - فرهنگی، زیست‌محیطی و اقتصادی می‌باشد، نیازمند رویکرد جامع مدیریتی جهت دستیابی به امنیت پایدار است؛ به لحاظ موقعیت جغرافیایی و ژئوپلیتیکی رود ارس و همجواری آن با منطقه قفقاز که در ادبیات جغرافیای سیاسی از آن به عنوان کمربند تنش‌های قومی یاد می‌شود، با فرصت‌ها و تهدیدهای عدیده‌ای مواجه است. از طرف دیگر، رودخانه‌های بین‌المللی یکی از سیاسی‌ترین منابع طبیعی هستند. پویایی آن‌ها، خواه تحت تأثیر فرآیندهای طبیعی یا محرک‌های مصنوعی باشد، می‌تواند مسائل سیاسی را بین کشورهایی ایجاد کند که رودخانه مرز مشترک است (Fazelpoor et al, 2021: 1). از این رهگذر، برنامه‌ریزی راهبردی مشخص می‌کند که این مشکلات و قابلیت‌ها چه عواقبی بر منطقه مرزی ارس در شهرهای مرزی خداآفرین می‌تواند داشته باشد و چگونه می‌توان از آن به نحو کارآمدی استفاده نمود. در صورت فقدان نگرش استراتژیک به امور منطقه، استقرار اقوام با اشتراکات فرهنگی در حاشیه رود ارس به‌طور دائم چالش‌آفرین محسوب می‌شود و بخش اعظم توان امنیتی جهت بازدارندگی تحریکات مخرب همسایگان صرف می‌شود. با توجه به موارد مزبور، پرسش اصلی تحقیق عبارت است از این که اولویت‌بندی مؤلفه‌های اثرگذار بر امنیت پایدار مناطق شهری مرزی در محدوده شهرستان خداآفرین کدامند؟ متناظر با سوال، فرضیه پژوهش بدین صورت قابل طرح است: در شهرستان خداآفرین، مؤلفه‌های سیاسی و جغرافیایی در امنیت مرزی و سطح پایداری آن، اولویت بیشتری دارند.

مبانی نظری

پیشینه پژوهش:

در زمینه «امنیت مرزی» مطالعات متعددی در مقیاس ملی و جهانی صورت گرفته است که با در نظر گرفتن مفاهیم اصلی تحقیق (شهرهای مرزی، امنیت رودخانه‌ای، مؤلفه‌های اجتماعی -

فرهنگی و اقتصادی امنیت و راهبردهای پایداری آن) به برخی از تحقیقات پیشین اشاره می‌گردد. گرانت^۱ (۲۰۲۰)، در تحقیقی به تحلیل قدرت نرم، امنیت و اعتماد در خورگوس^۲ (مرز چین - قزاقستان) پرداخته‌است. نتایج نشان می‌دهد، همزمان با گسترش پروژه‌های BRI^۳ چین در سراسر اوراسیا، مرز چین و قزاقستان به گونه‌ای بازسازی شده که اعمال قدرت نرم BRI چین را پیچیده می‌کند؛ از یک‌سو، شهر مرزی خورگوس به عنوان پل ارتباطی برای تسهیل تجارت و توسعه بین کشورها در حال بازسازی است؛ از سوی دیگر، زیرساخت‌های جدید و منحصر به فرد در خورگوس و ماورای آن موجب ترغیب قزاق‌ها به سمت مرزها در راستای دستیابی به فرصت‌های اقتصادی می‌شود. به‌علاوه، سرکوب‌های اخیر علیه مسلمانان در استان شینجیانگ^۴ چین منجر به بازداشت و آزار مهاجران مرزی به‌طرز متفاوتی گردیده است. لویز لوسیا^۵ (۲۰۲۰)، در تحقیقی به تحول منطقه‌ای از جامعه سیاسی تا مناطق امنیتی، سیاست امنیت و منطقه‌گرایی در آفریقای غربی پرداخته‌است. نتایج نشان می‌دهد که چگونه سرمایه‌گذاری مجدد بازیگران بین‌المللی در آفریقای غربی با توجه به اولویت‌های امنیتی آن‌ها انجام می‌شود و چگونه این اقدامات، به ویژه اقدامات اتحادیه اروپا، در حال تجزیه غرب آفریقا به مناطق امنیتی کوچک‌تر مانند ساحل است. این تحول از طریق نگرش منطقه‌ای که ساحل را به‌عنوان منطقه‌ای مبهم و با نوسان مرزهای شبکه‌های جرایم سازمان‌یافته و تروریسم تشکیل می‌دهد، مشروعیت یافته است. این تصور به شدت با تصور قبلی آفریقای غربی به‌عنوان یک جامعه سیاسی منطقه‌ای در تضاد است. پورا احمد و همکاران (۱۳۹۹)، در پژوهشی به تحلیل آمایشی شاخص‌های امنیت در مناطق مرزی با تأکید بر شهرهای مرزی رود ارس از جمله جلفا، خمارلو، پارس آباد، سیه رود، پلدشت، اصلاندوز و هادی شهر پرداختند. براساس فرایند تحلیل شبکه‌ای، شاخص‌های نظامی و اجتماعی - فرهنگی به عنوان رویکرد اصلی اجرای برنامه‌های آمایش سرزمین در منطقه مرزی ارس مطرح شده‌اند. در این میان، شهر مرزی خداآفرین به لحاظ آمایش مرزی و میزان امنیت در سطح متوسط و نسبتاً مناسب قرار دارد. متقی (۱۳۹۹)، در پژوهشی به آمایش فضایی قلمروهای مرزی با

1. Grant
2. Khorgos
3. Belt and Road Initiative (BRI)
4. Xinjiang
5. Lopez-Lucia

استفاده از مدل AHP در شهرستان‌های مرزی استان سیستان و بلوچستان پرداخته است. نتایج نشان می‌دهد که شهرستان زاهدان به عنوان مرکز اداری - سیاسی استان سیستان و بلوچستان، به‌عنوان تنها گزینه برخوردار، رده نخست توسعه اقتصادی - اجتماعی را در میان شهرستان‌های مرزی استان سیستان و بلوچستان از آن خود کرده است؛ از سوی دیگر، فاصله شهرستان زاهدان با وجود سطح توسعه‌یافتگی در مقایسه با دیگر شهرستان‌های مرزی چندان چشم‌گیر نیست و نسبت محرومیت میان مناطق نیمه‌محروم و محروم نیز بسیار بالا است. حمیدی و همکاران (۱۳۹۸)، در پژوهشی به برنامه‌ریزی راهبردی امنیت پایدار در منطقه مرزی رود ارس پرداخته‌اند. نتایج نشان می‌دهد شاخص‌های امنیتی در منطقه مرزی رود ارس، با «راهبرد بازنگری» تناسب دارند؛ بنابراین، بایستی با استفاده از فرصت‌ها برای رفع نقاط ضعف در این منطقه تلاش نمود. هاشمی و همکاران (۱۳۹۸)، سطح‌بندی پایداری امنیتی شهرستان‌های مرزی با استفاده از تحلیل خوشه‌ای راه، در شهرستان‌های استان خراسان شمالی مورد سنجش قرار دادند. نتایج تحقیق حکایت از این دارند که در بین نقاط مورد ارزیابی، شهرستان راز و جرگلان در پایین‌ترین سطح پایداری امنیتی قرار دارد که جهت رفع محرومیت و ایجاد تعادل ناحیه‌ای توجه جدی مسئولان و برنامه‌ریزی استراتژیک را می‌طلبد. قیدی و اسماعیل پورروشن (۱۳۹۸)، نقش شاخص‌های ژئوپلیتیکی در امنیت شهرهای مرزی در شهر گنبدکاووس پرداخته‌اند. نتایج بیانگر این است که عوامل طبیعی بیش از عوامل اقتصادی و سیاسی، امنیت مرزهای شمال شرقی را تهدید می‌کند و همچنین میان عوامل ژئوپلیتیک و امنیت مرزی رابطه‌ای مستقیم وجود دارد؛ اما شدت این روابط در برخی از متغیرها متفاوت است. روستا (۱۳۹۷)، در تحقیقی به تبیین و تحلیل میزان تاب‌آوری در مواجهه با تهدید ناامنی در شهرهای مرزی با رویکرد فضایی در شهر زاهدان پرداخته است. نتایج نشان می‌دهد که عوامل اصلی شکل‌گیری فضای ذهنی نامناسب در مناطق این شهر شامل؛ آمار بالای مهاجران و حاشیه‌نشینان، عدم رعایت اصول حکمروایی خوب شهری و عدم انتقال معنا و مفهوم جوامع مدنی هستند. همچنین، نمودهای فضای ذهنی یا آسیب‌هایی که تاب‌آوری این شهر را تهدید می‌کند را می‌توان به دو دسته عوامل درون‌مکانی اشتغال‌های فاقد تخصص (وابستگی به اقتصاد برون‌گرا)، عدم پویایی اقتصاد درون‌گرا، وابستگی به آب فرامنطقه‌ای، سیلابی بودن، باروری، بار تکفل و بعد خانوار بالا، شهرگرایی پایین در مقابل شهرنشینی بالا، وندالیسم و تخلف‌های ساختمانی و عوامل فرامکانی (نابرابری‌های منطقه‌ای؛ و همجواری با فضاهای

تنش‌زا) تقسیم نمود. ذوالفقاری و مرادی (۱۳۹۷)، در تحقیقی به تدوین و ارائه راهبردهای کنترل ژئوپلیتیک مهاجرت غیرقانونی در مناطق مرزی شرق کشور با تأکید بر نظم و امنیت پرداخته‌اند. نتایج نشان می‌دهد که در مجموع ۲۰ راهکار و راهبرد تعیین شده که از میان آنها راهبرد نوع محافظهکارانه در راستای امنیت محدوده نسبت به سایر راهبردها ارجحیت دارد.

مهم‌ترین نقطه اشتراک تحقیق حاضر با مطالعات پیشین در بررسی مسئله امنیت مرزی قابل مشاهده است؛ چرا که در مطالعات قبلی امنیت مرزهای شمال شرقی، جنوب غربی، جنوب شرقی و شمال غربی با نگرش پایدار بررسی و تحلیل شده است. از طرف دیگر، متداول‌ترین روش‌های تحلیل تحقیقات پیشین مبتنی بر روش‌های تصمیم‌گیری چند معیاره و تکنیک سوات بوده است؛ ولی در تحقیق حاضر از مدل معادلات ساختاری بهره گرفته شد. گنجاندن ارزش‌های دفاع مقدس در راستای ارائه الگوی امنیت پایدار در شهرستان مرزی خداآفرین از ابعاد منحصر به فرد در پژوهش حاضر محسوب می‌شود که در مطالعات پیشین به این مقوله پرداخته نشده است. مناقشه قره‌باغ و آثار صلح آن در زندگی مرزنشینان و سطوح امنیت مرز ایران (شهرستان خداآفرین) مؤثر واقع می‌شود که برای نخستین بار در قالب تحقیق علمی و استراتژیک مورد مطالعه قرار می‌گیرد. کمی‌نگری مطالعات پیشین باعث مغفول ماندن ابعاد کیفی مسئله امنیت مرزی شده است؛ از این رو، از روش مصاحبه‌های ساختارنیافته و مشاهده مشارکتی در جریان جمع‌آوری داده از طریق پرسشنامه به‌منظور آگاهی عمیق از نگرش‌های پاسخ‌دهندگان و وضعیت موجود منطقه به لحاظ شاخص‌های مورد بررسی، استفاده شد. اگرچه کاربرد کیفی عملی نشد؛ اما می‌توان به مثابه پشتیبان و مکمل داده‌های کمی در این تحقیق از آن یاد نمود. همچنین، فقدان رویکرد یکپارچه در تحلیل راهبردی امنیت پایدار از کاستی‌های مطالعات قبلی تلقی می‌گردد که در نظر گرفتن روابط چندسویه میان متغیرهای سطوح کلان، میانی و خرد در حوزه امنیت مرزی، کوششی برای پر کردن این شکاف پژوهشی بوده است.

امنیت مرزی:

مطالعات مرزی یک رشته گسترده‌ای است که تغییرات مختلفی را تجربه کرده است (Gunay and Witjes, 2017: 4). مرزها، ابزارهای نهادی و شیوه‌های مرتبط با پلیس و مدیریت مرزها، مانند ایستگاه‌های بازرسی گمرک، کنترل گذرنامه، حصارها و موانع عبور است (Megoran, 2017: 18).

به‌طور کلی، امنیت از مهم‌ترین مؤلفه‌ها برای رسیدن به درجات قابل اتکایی از ثبات است. و نخستین عاملی است که موجب می‌شود انسان‌ها کنار هم آیند، از نیروی هم‌کمک گرفته و در مسئولیت‌های اجتماعی مشارکت جویند تا آسوده‌تر و متعهدتر زندگی کنند. به‌طور خاص، امنیت مرزی در قالب عملکرد، مکانیسم، دستگاه و ممنوعیت حاکمیتی تفسیر شده‌است. مطمئناً، امنیت مرزی به یک شاخص عملکردی کنترل فیزیکی مهاجرت و کالاها تبدیل شده اما این امر تأثیر بالقوه تهدیدهای موجود را نیز نشان می‌دهد (هاشمی و همکاران، ۱۳۹۸: ۱۶۳). از سوی دیگر، مفاهیم سرزمین و حاکمیت مستقیماً با مفهوم مرزها مرتبط هستند که بسیار درهم آمیخته شده‌اند (Binder, 2017: 38). در جوامع سنتی، مرزها بیشتر مبتنی بر ویژگی‌های زبانی، مذهبی، و فرهنگی بودند؛ ولی در عصر مدرن، مرز در چارچوب دولت معنادار است. در واقع، تا یک دهه پیش، رویکردهای جهانی شدن و دوره پسامرزی مطرح می‌شد؛ ولی امروزه به دلایل مختلف، از جمله ناامنی، مرزها بیش از پیش مستحکم شده‌اند و نظارت و کنترل بیشتری بر آنان اعمال می‌شود. در این شرایطی، تقریباً نیمی از محیط پیرامون کسانی که در نزدیکی مرز زندگی می‌کنند، تحت این نظاره و کنترل قرار می‌گیرد (فتوحی و فاضلی، ۱۳۹۸: ۱۳۳).

امنیت و امنیت پایدار

در زمان جنگ سرد اصطلاحات صلح و امنیت در بحث‌های استراتژیک و برنامه‌های سیاسی تقریباً جدا نشدنی تلقی می‌شدند. پس از آن، امنیت به مفهوم اصلی جوامع مدرن تبدیل شده‌است. امنیت زمینه‌ساز و بسترساز توسعه در ابعاد اجتماعی و اقتصادی است و خود از آن تأثیر می‌پذیرد. به دلیل مطالعه توسعه امنیت پایدار و تعیین مؤلفه‌های آن امنیت یک عامل اساسی به شمار می‌رود (سرور و همکاران، ۱۳۹۳: ۲۷). دیسه^۶ ضمن اشاره به بخش‌های زمانی، جنبه‌های موضوعی امنیت را به جنبه‌های نظامی (۱۹۵۰ و ۱۹۶۰)، اقتصادی (۱۹۷۰)، اکولوژیکی (۱۹۸۰) و بشر دوستانه (مرتبط با پایان جنگ سرد) تقسیم می‌کند (Wagner, 2021: 39-41). گیدنز امنیت را موقعیتی می‌داند که در آن با یک رشته خطرهای خاص مقابله یا به حداقل رسانده شده باشد (شوهانی و همکاران، ۱۳۹۷: ۵). در فرهنگ اکسفورد امنیت شرایطی که در من یک موجود در معرض خطر نبوده یا از خطر محافظت شود تعریف شده است (دربان آستانه، ۱۳۹۳: ۱۳۱).

6. Daase

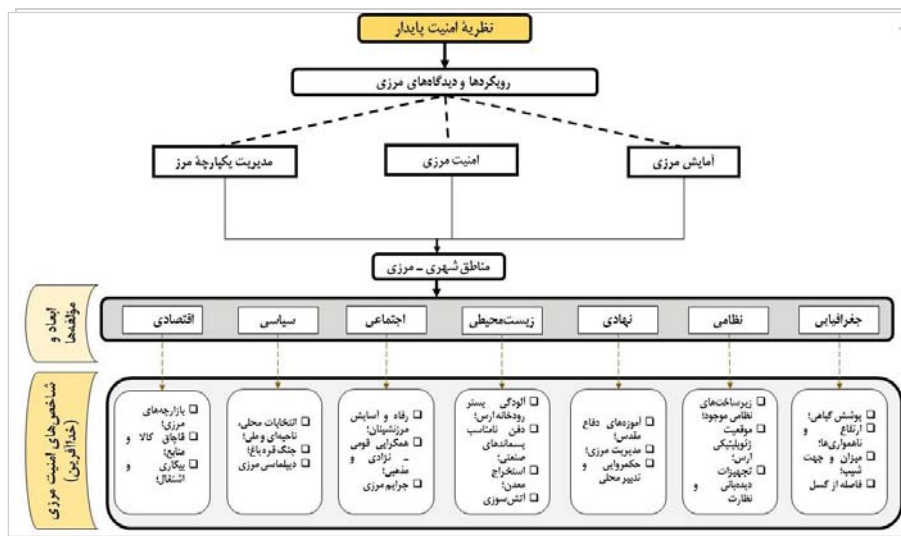
طرح مفهوم امنیت پایدار متضمن یک مفهوم نو در مباحث امنیتی است (عباس‌زاده و کرمی، ۱۳۹۰: ۳۲). پایداری مفهوم تازه‌ای است که به‌ویژه در روند تحولات جهانی در سه دهه گذشته و بر اثر بیم‌ها و امیدهای نو طرح شده و گسترش یافته و با اقبال روبه‌رو شده است. امنیت پایدار مستلزم توجه به تمامی وجوه امنیت است. به سبب ظرفیت‌های گردآمده در امنیت پایدار با وجود پیشینه کوتاه آن، این مفهوم در پهنه‌های گوناگون به ویژه در موضوع «توسعه» در سطح جهان و در محافل گوناگون بسیار مورد توجه قرار گرفته است. پایداری و مفاهیم ترکیبی آن مانند امنیت پایدار ناظر بر درک جامعی است که بر پایه آن به همه عوامل مؤثر سیاسی، اجتماعی، فرهنگی و امنیتی در کنار یکدیگر و در تعامل با هم توجه می‌شود (نصیری، ۱۳۸۴: ۸۲). مفهوم امنیت پایدار دلالت بر پدیده بهتر زیستن جامعه دارد که در سالهای اخیر مطرح شده و ناظر بر درک جامعه از امنیت است که همه عوامل مؤثر سیاسی، اجتماعی، فرهنگ و... در کنار یکدیگر و در تعامل با هم توجه می‌کند. امنیت پایدار در واقع رهیافتی است که در مطالعات نوین امنیتی به عنوان جایگزین پارادایم کنترل مطرح می‌شود. اصل مفهوم امنیت پایدار به این امر اشاره دارد که نمی‌توان همه پیامدهای ناامنی را به گونه‌ای موفقیت آمیز کنترل کرد بلکه باید به رفع علل آن پرداخت و رویکرد حل مسئله را جایگزین کنترل کرد. بنابراین امنیت پایدار ترکیبی از سه رهیافت است: (۱) امنیت ملی یا امنیت دولت‌های ملی؛ (۲) امنیت انسانی یا زندگی بهتر برای مردم؛ (۳) امنیت جهانی یا منافع مشترک همه مردم کره خاکی (بهرامیان و بهرامیان، ۱۳۹۱: ۱۳۶). از نگاه برخی دیگر از صاحب نظران راهبردهای دستیابی به امنیت پایدار عبارت اند از: (۱) بازسازی مرجعیت امنیتی مردم نهاد؛ (۲) استحکام نرم‌افزاری و سخت‌افزاری اصول امنیت پایدار؛ (۳) استقرار نظام آموزشی اعتلایی ارتقایی؛ (۴) مهندسی ساز و کار سنجش ریاضی رفتار؛ (۵) تحقق شاخص‌های نام کارگزاری در انتصاب مسئولان؛ (۶) پایش گرایش‌های انحرافی و تخدیری؛ (۷) تبیین وابستگی معیشت و امنیت پایدار (پولادی و همکاران، ۱۳۹۵: ۱۲۷).

شهر و منطقه مرزی

مراد از مناطق مرزی، نواحی جغرافیایی مجاور مرز است که شهرها، روستاها و اجتماعات انسانی را در برمی‌گیرد (مختاری هشی و همکاران، ۱۳۹۳: ۲۴۲). در بسیاری از مناطق، مرزهای کشورهای جنوب و شمال، همیشه معنای متفاوتی داشته اند. در بسیاری از مناطق جنوب، مهاجرت و جابه

جایی‌های مرزی یک عمل روزمره برای مردم ساکن در مناطق مرزی است و معنای مرزها را به چیزی بیش از خطوط مشخص در نقشه تقلیل می‌دهد (Gunay and Witjes, 2017: 1-2). همواره در ادبیات جغرافیای سیاسی، امنیت مرزی، پیش زمینه امنیت داخلی کشور است و شهرهای مرزی نیز به عنوان مدخل ورودی هر کشور تحت تأثیر عوامل داخلی و خارجی اثرگذار بر امنیت این نواحی هستند (قیدی و اسماعیل پورروشن، ۱۳۹۸: ۱). به‌علاوه، اقدامات امنیتی‌سازی^۷ مرزها و مناطق مرزی برای همگن‌سازی فضاهای ملی و منطقه‌ای انجام می‌شود (Grant, 2020: 8)؛ لذا به‌طور کلی، ویژگی‌های مناطق مرزی که به عنوان اصول چهارچوب نظری آمایش مناطق مرزی بر پایه مباحث نظری در مطالعات جهانی مورد استفاده قرار می‌گیرند، عبارتند از: مناطق مرزی دورترین مناطق پیرامونی از مناطق مرکزی هستند و به همین دلیل عقب مانده‌ترین و محروم‌ترین مناطق هستند، توسعه به شکل امواج سلسله مراتب و با محوریت مرکز رشد تا دورترین نواحی گسترش می‌یابد (Donnan, 2001: 43)، محدودیت دسترسی به وسایل حمل‌ونقل، ضعف منابع درآمدی، نبود امکانات و خدمات، نبود فرصت‌ها و موقعیت‌های شغلی مناسب، از چالش‌های مهم کیفیت زندگی در مناطق مرزی محسوب می‌گردد (Kolo-dinsky et al, 2013: 113). امروزه مرزنشینان بیش از سایر مردم تحت تأثیر وضعیت مرزها هستند. هر تغییری در روابط بین الملل، خواه مبتنی بر تساهل و مدارا و خواه مبتنی بر سرکشی و تهاجم (به ویژه کشور خود یا کشورهای همسایه) بر زندگی روزمره و زیست‌جهان آن‌ها تأثیر می‌گذارد (فتوحی و فاضلی، ۱۳۹۸: ۱۳۴). در نهایت، شاید اولین و مهم‌ترین عامل در تأمین امنیت مرز، وضعیت روابط سیاسی دو کشور همسایه است. در واقع امنیت یا ناامنی مرزی به میزان بسیار زیادی به همین عامل بستگی دارد و بین نوع رابطه‌ی سیاسی و اندازه امنیت مرزی رابطه‌ی مستقیم وجود دارد (خطابی، ۱۳۷۴: ۶۸ به نقل از زرقانی، ۱۳۸۷: ۱۳۴-۱۳۵). همچنین، اندازه اعمال حاکمیت حکومت کشور همسایه در قلمرو خود (خطابی، ۱۳۷۴: ۸۵)، حضور و مداخله‌ی قدرت‌های فرامنطقه‌ای (کریمی پور، ۱۳۷۹: ۲۹) و اشتراک قومی و مذهبی مرزنشینان دو سوی مرز (عندلیب، ۱۳۸۰: ۲۰۸) از دیگر عوامل عمده مؤثر بر امنیت مرزی قلمداد می‌شود. به‌طور کلی، زمینه‌ها و عوامل گوناگونی از جمله ویژگی‌های طبیعی (توپوگرافی، اقلیم)، انسانی (بافت

قومی و مذهبی مرزنشینان)، سیاسی (سطح و نوع روابط سیاسی دو کشور)، اقتصادی (وضعیت اقتصادی، رفاهی)، اجتماعی (سطح سواد، آگاهی و فرهنگ مرزنشینان) و... در بهبود و تضعیف امنیت مرز مؤثراند (زرقانی، ۱۳۸۷: ۱۳۱). در شکل شماره (۱)، مدل مفهومی که از مبانی نظری تحقیق و با تکیه بر زمینه مورد مطالعه استخراج شده، آمده است.

شکل ۱: مدل مفهومی پژوهش (ترسیم براساس چارچوب نظری تحقیق، ۱۴۰۰)

۲. روش‌شناسی پژوهش روش پژوهش:

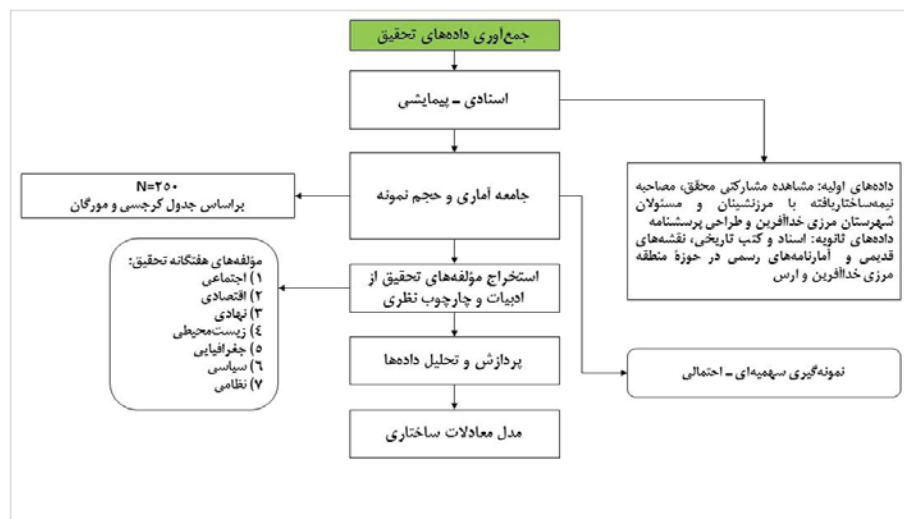
روش پژوهش حاضر تحلیلی - توصیفی و نوع تحقیق به لحاظ ماهیت، کاربردی است. روش گردآوری داده‌ها کتابخانه‌ای و پیمایشی است؛ بدین ترتیب که از روش کتابخانه‌ای برای شناسایی شاخص‌ها و مبانی نظری و از روش پیمایش با تکنیک پرسشنامه برای جمع‌آوری داده‌های پژوهش استفاده شده است. جامعه آماری تحقیق شامل کارشناسان، مسئولان و شهروندان مرزنشین شهرستان خداآفرین است. حجم نمونه آماری براساس جمعیت شهرستان و مطابق جدول «کرجسی و مورگان» تعیین و محاسبه شده است. بدین ترتیب که در سرشماری ۱۳۹۵، مجموع جمعیت نقاط مرزی شهرستان خداآفرین، بالغ بر ۱۵ هزار نفر برآورد شده که مطابق جدول مزبور، می‌توان حجم نمونه را «۲۵۰» نفر لحاظ نمود. روش نمونه‌گیری به صورت سهمیه‌ای

بوده که در داخل سهمیه از روش تصادفی ساده استفاده شده است. جهت سنجش روایی، سؤال‌های طراحی شده مطابق شاخص‌ها به خبرگان آشنا به مفاهیم تحقیق تحویل و از آن‌ها خواسته شد، صحت تبدیل شاخص‌ها به سؤال‌ها ارزیابی شود. پس از تأیید خبرگان، پرسشنامه به محدوده مورد مطالعه برده شد و محتوای آن با تعدادی از ساکنان این شهر به بحث گذاشته شد و بدین ترتیب شکل ظاهری، معرفت محتوایی، کفایت سنج‌ها و توانایی سؤال‌ها در انعکاس مسئله تأیید شد. برای سنجش پایایی هر یک از متغیرها، از روش آلفای کرونباخ در نرم‌افزار SPSS مقدار آلفا برای هر سؤال و کل پرسشنامه مشخص گردید. مقدار آلفا «۰,۷۵۲» به دست آمده که بالاتر از «۰,۷» است (جدول ۱).

آزمون پایایی	تعداد پاسخگویان	تعداد گویه	مقدار آلفا
پیش‌آزمون	۲۰	۲۴	-
آلفای کرونباخ	۲۵۰	۲۴	۰,۷۵۲

جدول ۱: نتیجه آزمون آلفای کرونباخ جهت تعیین پایایی ابزارمنبع: (یافته‌های تحقیق، ۱۴۰۰)

برای پردازش داده‌ها در راستای مشخص نمودن میزان تاثیر هر یک از عوامل مرزی بر راهبردهای امنیت پایدار، مدل معادلات ساختاری^۸ در نرم افزار SmartPls به کار گرفته شد. در شکل (۲) فرایند روش تحقیق آمده است.

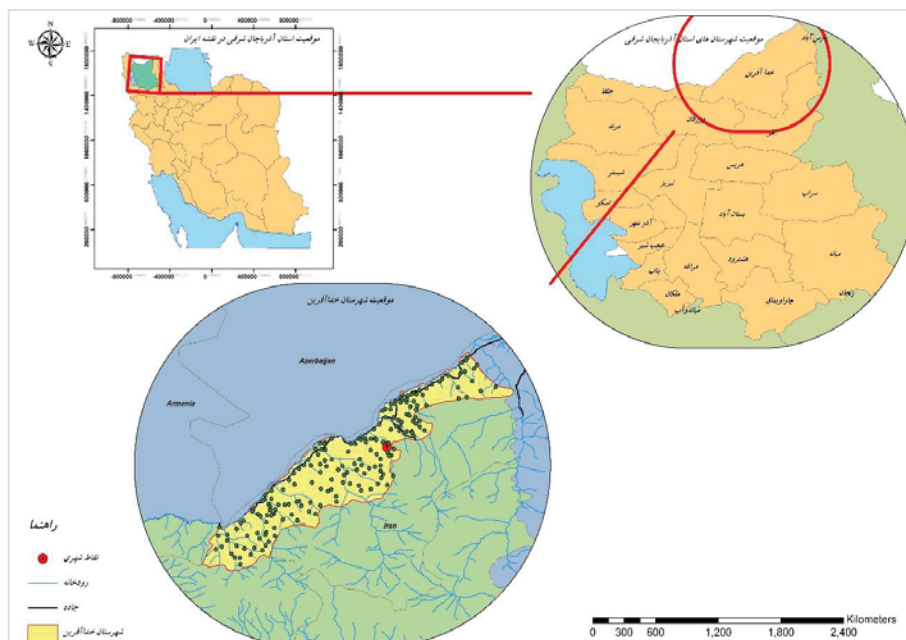

شکل ۲: فرایند روش‌شناسی تحقیق (ترسیم نگارندگان، ۱۴۰۰)

8. Structural equation model (SEM)

قلمرو پژوهش:

شهرستان خداآفرین با وسعت ۱۵۲۵ کیلومتر مربع (۳٫۳ درصد مساحت استان) از سمت شمال با کشور جمهوری آذربایجان، از سمت شرق با استان اردبیل، از سمت غرب با شهرستان جلفا و از سمت جنوب با شهرستان‌های کلیبر و ورزقان هم‌مرز است و در فاصله ۲۲۰ کیلومتری از تبریز قرار دارد (شکل ۳). طول شرقی شهرستان خداآفرین ۲۵ دقیقه و ۴۶ درجه و عرض شمالی آن ۲۶ دقیقه و ۳۹ درجه می‌باشد. براساس نتایج سرشماری عمومی نفوس و مسکن در سال ۱۳۹۰، جمعیت شهرستان خداآفرین در حدود ۳۴۹۷۷ نفر (۰٫۹ درصد جمعیت استان) و جمعیت مرکز این شهرستان ۱۶۵۹ نفر برآورد شده است. جمعیت روستایی این شهرستان ۳۳۳۱۸ نفر و تعداد خانوار آن ۸۲۱۲ خانوار است. جمعیت شهری آن در سال ۱۳۹۵ خورشیدی بالغ بر ۱۹۰۲ نفر بوده و ۵۸ امین شهر استان محسوب می‌شود (مرکز آمار ایران، ۱۳۹۵-۱۳۹۰). این شهرستان مرزی در امتداد رودخانه ارس قرار دارد که نهمین رود بزرگ آسیا محسوب می‌شود. طول تقریبی این رودخانه ۱۰۷۲ کیلومتر است و مرز مشترک بین ترکیه، آذربایجان، ایران و ارمنستان در طول ۴۷۰ کیلومتر است. ۴۵۱ کیلومتر آن در مرز ایران قرار دارد و سرانجام وارد آذربایجان می‌شود و به رود کور می‌پیوندد و به دریای خزر می‌ریزد (Fazelpoor et al., 2021: 2; Fateai et al., 2012; Nasehi et al., 2013).

شکل ۳: نقشه موقعیت جغرافیایی محدوده مورد مطالعه (ترسیم نگارندگان، ۱۴۰۰)

تجزیه و تحلیل یافته‌ها

تحلیل دقیق مؤلفه‌های امنیت پایدار و منطقه مرزی با تکیه بر مدل‌های ساختاری و عاملی امکان‌پذیر است. در این بخش بارهای عاملی مرتبه اول و مرتبه دوم، تحلیل مسیر و آماره t به عنوان عناصر اساسی مدل معادلات ساختاری مورد بحث و تحلیل واقع شده‌است.

سنجش بارهای عاملی:

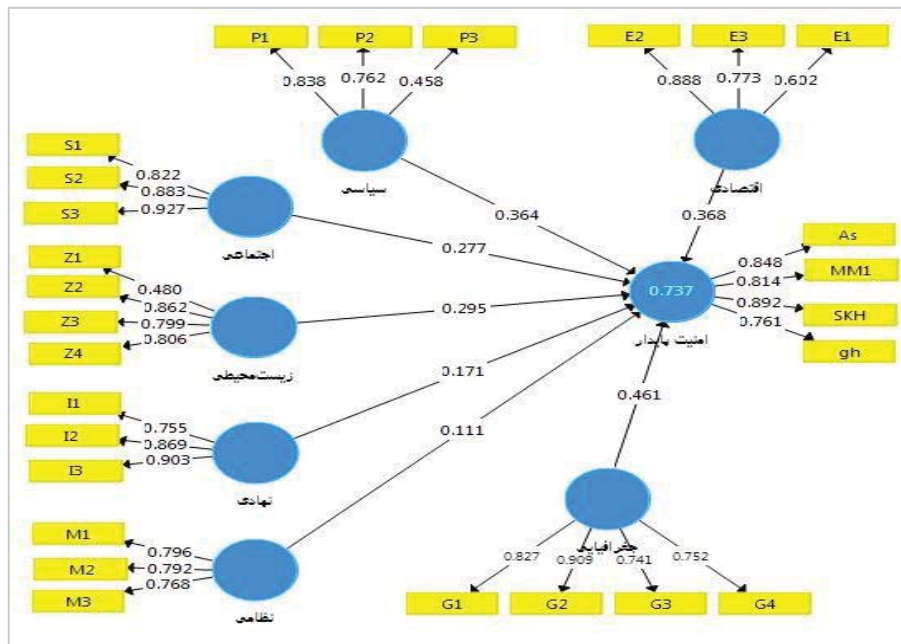
در تحلیل عاملی تأییدی پیش‌فرض اساسی این بوده است که هر عامل با زیر مجموعه خاصی از متغیرها ارتباط دارد. قدرت رابطه بین عامل (متغیر پنهان) و متغیر قابل مشاهده به وسیله بار عاملی نشان داده شده است. در واقع، سازه و شاخص‌های تحقیق باهم لحاظ شده‌اند. در جدول (۲) متغیرهای پژوهش به همراه گویه‌های مربوطه آن‌ها در ابزار پژوهش و بارهای عاملی آن‌ها که از نرم‌افزار SmartPls استخراج گردیده است، آورده شده است. مؤلفه‌های اصلی مناطق مرزی متشکل از اقتصادی، سیاسی، اجتماعی - فرهنگی، زیست‌محیطی، نهادی، نظامی و جغرافیایی می‌باشد که جهت رعایت تناسب و چیدمان نمودارها و جداول و همچنین به منظور نمایش شاخص‌ها و گویه‌های مرتبط با یکدیگر از حروف اختصاری استفاده گردید. جزئیات بیشتر پیرامون شاخص‌ها در جدول فوق‌الذکر بیان شده‌است. در بخش مفاهیم امنیت پایدار نیز چهار مؤلفه قابل تشخیص بود: الف) آمایش سرزمین؛ ب) سیاست خارجی؛ ج) مدیریت مرز؛ و د) قدرت دفاعی.

بار عاملی	شاخص	کدگذاری‌ها در pls	مؤلفه‌ها	مفاهیم
۰/۷۰۲	ایجاد بازارچه‌های مرزی	E ₁	اقتصادی	کارکردهای مناطق مرزی
۰/۷۷۳	قاچاق کالا و منابع	E ₂		
۰/۸۸۸	بیکاری و اشتغال	E ₃		
۰/۴۵۸	انتخابات محلی، ناحیه‌ای و ملی	P ₁	سیاسی	
۰/۷۶۲	جنگ قره‌باغ	P ₂		
۰/۸۲۸	دیپلماسی مرزی	P _۳		
۰/۸۲۲	رفاه و آسایش مرزنشینان	S ₁	اجتماعی	
۰/۸۸۳	همگرایی قومی، نژادی و مذهبی	S ₂		
۰/۹۲۷	بزهکاری و جرایم مرزی	S ₃		
۰/۴۸۰	آلودگی بستر رودخانه ارس	Z ₁	زیست‌محیطی	
۰/۸۶۲	دفن نامناسب پسماندهای صنعتی	Z _۲		
۰/۷۹۹	استخراج معدن در اراضی جنگلی	Z _۳		
۰/۸۰۶	آتش‌سوزی‌های مکرر	Z _۴	نهادی	
۰/۷۵۵	آموزه‌های دفاع مقدس	I ₁		
۰/۸۶۹	مدیریت مرزی	I ₂		
۰/۹۰۳	حکمرانی و تدبیر محلی	I ₃	نظامی	
۰/۷۹۶	زیرساخت‌های نظامی موجود	M ₁		
۰/۷۹۲	موقعیت ژئوپلیتیک ارس	M ₂		
۰/۷۶۸	تجهیزات دیده‌بانی و نظارت	M ₃	جغرافیایی	
۰/۸۲۷	پوشش گیاهی	G ₁		
۰/۹۰۹	ارتفاع و ناهمواری‌ها	G ₂		
۰/۷۴۱	میزان و جهت شیب	G ₃		
۰/۷۵۲	فاصله از غسل	G ₄	امنیت پایدار	
۰/۸۴۸	-	AS		آمایش سرزمین
۰/۸۹۲	-	SK		سیاست خارجی
۰/۸۱۴	-	MM		مدیریت مرز
۰/۷۶۱	-	GH	قدرت دفاعی	

جدول ۲: نتایج بارهای عاملی منبع: (یافته‌های پژوهش، ۱۴۰۰)

اطلاعات جدول (۲) نشان می‌دهد که به غیر از گویه‌های انتخابات محلی، ناحیه‌ای و ملی، آلودگی بستر رودخانه ارس؛ مقادیر تمامی بارهای عاملی گویه‌ها بالاتر از ۰/۶ است که برای محاسبه متغیرهای پنهان مدل مقیاس بسیار قابل قبولی به حساب می‌آیند. مقدار بار عاملی بین ۰/۲ تا ۰/۳ نشان‌دهنده مقیاس ضعیف بوده و احتمالاً باید از مدل حذف شود. بارهای عاملی بین ۰/۳ تا ۰/۶ نشان می‌دهد که متغیر مشاهده شده دارای مقیاس نسبتاً ضعیفی بوده ولی در عین حال

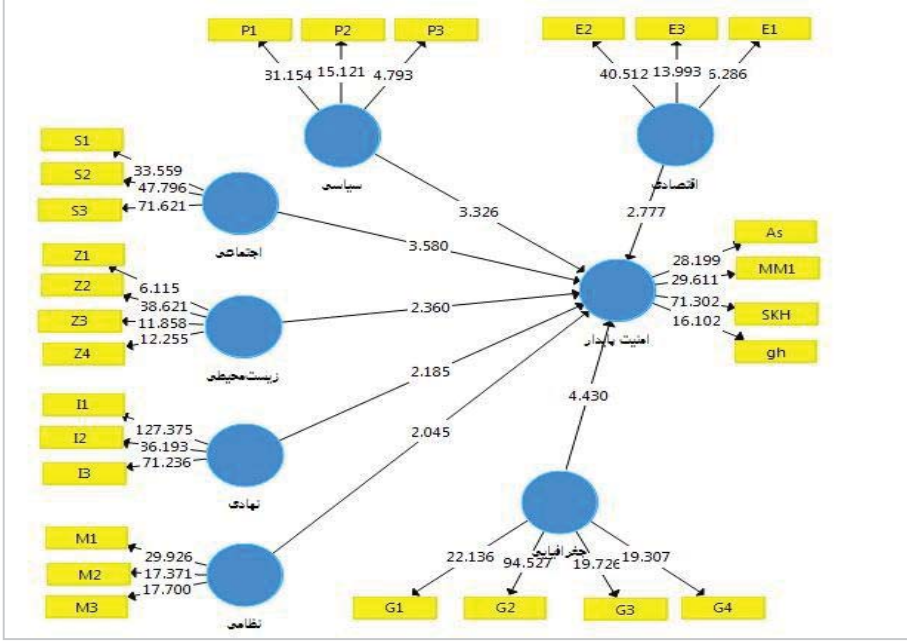
برای ادامه آنالیز کفایت می‌کند. مقادیر بزرگتر از $0/6$ نیز نشان می‌دهند که متغیر مشاهده‌پذیر مقیاس قابل اطمینان برای محاسبه متغیر پنهان است. بر اساس شکل (شماره ۴) و جدول (شماره ۲) مدل پژوهش از ۷ مؤلفه اصلی تشکیل شده است که متغیر جغرافیایی با بار عاملی $0/46$ مهم‌ترین بُعد و متغیر نظامی با بار عاملی $0/11$ ، کم اهمیت‌ترین بُعد در برقراری امنیت پایدار در محدوده شهرهای مرزی منطقه خداآفرین محسوب می‌شود. هم‌چنین در سازه‌های مرتبه اول، در بین شاخصهای مؤلفه اجتماعی، شاخص بزهکاری و جرایم مرزی با بار عاملی $0/92$ ، در میان شاخصهای مؤلفه‌های جغرافیایی، ارتفاع و ناهمواری‌ها با بار $0/90$ ، در مقوله اقتصادی، مسئله بیکاری و اشتغال با بار $0/88$ ، به‌علاوه، در مقوله زیست‌محیطی، دفن نامناسب پسماندهای صنعتی با ضریب تأثیر $0/86$ ، در مقوله نهادی، مدیریت مرزی با بار $0/86$ ، نهایتاً در میان موضوعات مورد بحث سیاسی، دیپلماسی مرزی با بار عاملی $0/83$ مهم‌ترین متغیرها به شمار می‌روند. در مقابل، شاخصهای ایجاد بازارچه‌های مرزی، برگزاری انتخابات در سطوح مختلف، میزان رفاه و آسایش مرزنشینان، آلودگی بستر رودخانه ارس در اثر عامل طبیعی و انسانی، آموزه‌های دفاع مقدس در راستای امنیت پایدار، تجهیزات دیده‌بانی و نظارت و میزان و جهات شیب به ترتیب با ضریب اهمیت $0/70$ ، $0/45$ ، $0/82$ ، $0/48$ ، $0/75$ ، $0/76$ و $0/74$ کم اهمیت‌ترین شاخصها در مقوله‌های خود محسوب می‌شوند؛ بنابراین تأثیرگذاری ضعیفی بر امنیت پایدار محدوده مورد مطالعه بر جای نهادند. در ریشه‌یابی دلیل اهمیت مسئله جغرافیا بر امنیت پایدار می‌توان گفت که تأثیرات اقلیم و اشکال طبیعی بر شیوه معیشت و کیفیت زندگی مرزنشینان در ابعاد مختلف بیشتر بوده است. در میان مؤلفه‌های امنیت پایدار جایگاه سیاست خارجی و دستگاه دیپلماسی در تأمین امنیت و حل مسائل مرزی با ضریب ارزش $0/89$ و آمایش سرزمین با بار عاملی $0/84$ بسیار اولویت داشته و دارد.

شکل ۴: تحلیل عاملی تائیدی مرتبه دوم (یافته‌های تحقیق، ۱۴۰۰)

ضرایب مسیر و معناداری آن در شاخص‌های امنیت پایدار مرزی:

ضریب مسیر بیان‌کننده وجود رابطه علی خطی و شدت و جهت این رابطه بین دو متغیر پنهان است. در حقیقت همان ضریب رگرسیون در حالت استاندارد است که در مدل‌های ساده‌تر رگرسیون ساده و چندگانه مشاهده می‌شود. عددی بین -۱ تا +۱ است که ضرایب مسیر مثبت نشان‌دهنده روابط مستقیم و ضرایب مسیر منفی نشان‌دهنده روابط معکوس بین متغیرهای پنهان مستقل و وابسته می‌باشد و اگر برابر با صفر شوند، نشان‌دهنده نبود رابطه علی خطی بین دو متغیر پنهان است. این مقدار از نظر بزرگی نشان‌دهنده قدرت رابطه می‌باشد که با برقرار شدن روابط غیرمستقیم از میزان بزرگی یک ضریب بتا کاسته می‌شود؛ به همین منظور برخی از محققان بر ضرورت اثرات کلی که ترکیبی از اثر مستقیم (ضریب مسیر یا بتا) و غیرمستقیم است تأکید دارند. ضرایب مسیر اثرات مستقیم و مقدار t متناظر با آن از نرم‌افزار Smart-PLS استخراج شده است در جدول (۳) و شکل (۵) نشان داده شده است.

شکل ۵: نتایج آنالیز آماره t (یافته‌های تحقیق، ۱۴۰۰)

با توجه به شکل (۵) که میزان آماره T را در پژوهش حاضر نشان می‌دهد که اگر در سطح معنی‌داری ۰/۰۵ از مقدار بحرانی ۱/۹۶ بزرگتر باشد نشان دهنده معنی‌دار بودن ضرایب مسیر به دست آمده می‌باشد که با توجه به نتایج به دست آمده در تمامی متغیرهای مستقل پژوهش بالاتر از حد بحرانی و نشان‌دهنده معنادار بودن ضرایب مسیر در تمامی متغیرها می‌باشد؛ به گونه‌ای که بیشترین میزان آماره t و معنی‌داری ضرایب مسیر به ترتیب در متغیرهای جغرافیایی، اجتماعی، سیاسی، اقتصادی، زیست محیطی، نهادی و نظامی با ضرایب ۲/۱۸۵، ۲/۰۴۵ می‌باشد.

اثر مستقیم			مسیر مستقیم		
رد تأیید در سطح ۰/۰۵	P-value	T-value	ضریب مسیر	متغیر وابسته	متغیر مستقل
تأیید	۰/۰۰۰	۳/۵۸۰	۰/۰۷۷	امنیت پایدار مرزی	اجتماعی
تأیید	۰/۰۰۶	۲/۷۷۷	۰/۱۳۳		اقتصادی
تأیید	۰,۰۰۰	۴/۴۳۰	۰/۱۰۴		جغرافیایی
تأیید	۰/۰۱۹	۲/۳۶۰	۰/۱۲۵		زیست محیطی
تأیید	۰/۰۰۱	۳/۳۲۶	۰/۱۰۹		سیاسی
تأیید	۰/۰۰۰	۲/۰۴۵	۰/۱۰۶		نظامی
تأیید	۰/۰۲۹	۲/۱۸۵	۰/۰۷۸		نهادی

جدول ۳: برآورد اثرات مستقیم متغیرها بر امنیت پایدار مرزی منطقه خدآفرین منبع: (یافته‌های پژوهش، ۱۴۰۰)

با توجه به اینکه آماره‌ی T بزرگتر از $۱/۹۶$ است، در سطح معنی‌داری ۹۵ درصد ضرایب مسیر و روابط فرض شده در مدل ساختاری پژوهش تأیید می‌شود و روابط میان مولفه‌ها معنادار است. با توجه به جدول شماره (۳) متغیرهای مستقل پژوهش حاضر بر متغیر وابسته تأثیر دارند. همچنین با توجه به سطح معناداری ۵ درصد و سطح اطمینان ۹۵ درصد، می‌توان نتیجه گرفت بین متغیر مستقل و وابسته تحقیق ارتباط معناداری وجود دارد.

ضریب تعیین متغیرهای تحقیق و برازش نیکویی مدل

این شاخص نشان می‌دهد چند درصد از تغییرات متغیر وابسته توسط متغیر مستقل صورت می‌گیرد. ضریب تعیین در حقیقت مهم‌ترین شاخص در تحقیقاتی است که از مدلسازی معادلات ساختاری استفاده کرده‌اند. این ضرایب نشان می‌دهد که متغیرهای مستقل تحقیق روی هم‌رفته چند درصد از رفتار متغیر وابسته را پیش‌بینی می‌کنند. مقادیر $۰/۱۹$ ، $۰/۳۳$ ، $۰/۶۷$ برای متغیرهای پنهان مستقل، در مدل مسیر ساختاری به ترتیب ضعیف، متوسط و قابل توجه توصیف شده است.

ضریب تعیین	فرضیه
۰/۷۳۷	نقش مؤلفه‌های هفتگانه مزبور بر امنیت پایدار مرزی در محدوده

جدول ۴: مقادیر ضریب تعیین (R^2) منبع: (یافته‌های پژوهش، ۱۴۰۰)

نتیجه ضریب تعیین متغیرهای شناسایی شده بر امنیت پایدار مرزی ۰/۷۳۷ به دست آمده است. این بدین معنا است که ۷۳ درصد تغییرات متغیر وابسته (امنیت پایدار) توسط ۷ متغیر مستقل (اقتصادی، اجتماعی، سیاسی، نهادی، نظامی، زیست محیطی و جغرافیایی) توضیح داده می‌شود. بدین معنی است که هر هفت متغیر مستقل پژوهش از طریق ۲۳ معیار و گویهی تعریف شده برای هر کدام به طور همزمان توانسته‌اند بیش از ۷۰ درصد متغیر وابسته را تبیین نمایند و بر امنیت پایدار تأثیرگذار باشند. در مدل‌سازی حداقل مربعات جزئی، شاخصی به نام نیکویی برازش پیشنهاد شده است. این شاخص هر دو مدل اندازه‌گیری و ساختاری را مدنظر قرار می‌دهد و به‌عنوان معیاری برای سنجش عملکرد کلی مدل به کار می‌رود. برای محاسبه میانگین یا متوسط مقادیر اشتراکی متغیرهای مدل، از خروجی الگوریتم PLS در قسمت شاخص‌های کیفی مدل استفاده شده و نتایج آن در جدول شماره (۵) ارائه داده شده است. با توجه به نتایج به دست آمده، از نظر شاخص‌های مدنظر برای بررسی برازش مدل و مقادیر قابل تأیید در وضعیت مطلوبی قرار دارد و از نظر تمامی شاخص‌های بررسی شده نیکویی برازش مدل تأیید می‌گردد که نشان دهنده میزان همخوانی مناسب بین داده‌های تجربی با مدل مفهومی و نظری تحقیق است.

نتیجه	مقدار قابل تأیید	مدل استاندارد	نوع شاخص	
تایید نیکویی	نزدیک به صفر	۰/۱۳۶	SRMR	ریشه‌ی میانگین استاندارد شده مجذور باقیمانده
تایید نیکویی	کمتر از ۰/۹۵	۰/۷۱۲	d_ ULS	مربع فاصله اقلیدسی
تایید نیکویی	کمتر از ۰/۹۵	۰/۸۱۶	d_ G	فاصله هندسی
تایید نیکویی	بیش از ۵۰	۶۹/۳۰۷	Chi-Square	کای اسکوئر
تایید نیکویی	بیش‌تر از ۰/۹	۰/۹۲۳	NFI	شاخص برازش هنجار شده

جدول ۵: نیکویی برازش مدل منبع: (یافته‌های پژوهش، ۱۴۰۰)

نتیجه‌گیری و پیشنهادها

ادراک امنیت پایدار و راهبردهای آن در قلمرو مرزی شهرستان خداآفرین و نقاط شهری آن به‌طور چشمگیری با مسئله «جغرافیا»، «اقتصاد» و «سیاست» گره خورده و با ویژگی‌های مقوله‌های مذکور منطبق است. آن چنان‌که ضریب اهمیت شاخص‌های جغرافیایی برابر با «۰/۴۶۱» بدست آمده و مقادیر مؤلفه اقتصادی و سیاسی به ترتیب برابر با «۰/۳۶۸» و «۰/۳۶۴» محاسبه شده‌است. به هر حال، علیرغم این‌که در نتایج پژوهش بیانگر اهمیت پایین مقولات اجتماعی - فرهنگی، زیست‌محیطی و نهادی - مدیریتی از دیدگاه پاسخ‌دهندگان نسبت به سایر موارد بوده‌است؛ اما ایجاد امنیت مرزی پایدار و راهبردمحور در شهرستان‌های مرزی محروم و دورافتاده منوط به رویکرد یکپارچه‌نگر و فرابخشی می‌باشد. در نتیجه، فرضیه تحقیق مطابق مباحث فوق‌الذکر، تأیید می‌گردد. به‌طور کلی، نتایج تحقیق نشان می‌دهد که جایگاه ارزش‌های دفاع مقدس در امنیت پایدار شهرستان مرزی خداآفرین مغفول مانده و اولویت‌چندانی از دیدگاه مرزنشینان در راستای تأمین امنیت پایدار مرزی نداشته‌است. در حالی‌که براساس نتایج پژوهش تموک (۱۳۹۷)، مؤلفه‌های اجتماعی - فرهنگی بیشترین نقش را در آمایش مناطق مرزی آذربایجان غربی و امنیت پایدار آن ایفا نموده‌اند. از سوی دیگر، یافته‌های پژوهش حاضر با نتایج تحقیق واگنر (۲۰۲۱) که در آن بر مسئله مدیریت یکپارچه مرزها تأکید شده، تفاوت بنیادین دارد. همچنین، با نتایج تحقیق گرانت (۲۰۲۰) مبنی بر مهم بودن موضوعات اجتماعی (مهاجرت) و مدیریتی (توسعه زیرساخت‌های ارتباطی نرم و سخت) در مرز چین و قزاقستان، متفاوت است. در مقابل، با یافته‌های تحقیق قیدی و اسماعیل پورروشن (۱۳۹۸) که مطابق آن عوامل طبیعی بیش از عوامل اقتصادی و سیاسی امنیت پایدار مرزهای شمال شرقی ایران را تهدید می‌کند، مشابهت دارد. نوآوری تحقیق حاضر، کاربست روش‌شناسی تلفیقی به‌منظور تحلیل راهبردهای امنیت پایدار در یکی از شهرستان‌های مرزی رودخانه ارس (خداآفرین) می‌باشد. از یک‌سو، مشاهده مشارکتی، مصاحبه با مرزنشینان و مسئولان مرزی محدوده مورد مطالعه، زمینه‌ساز تمرکز بر برخی موضوعات نوین مطالعات مرزی در مقیاس شهرهای مرزی رودخانه‌ای و کم‌تراکم گردید. از سوی دیگر، با پیمایش پهنا محور مبتنی بر پردازش کمی و تجربی، شناخت جامع از چالش‌های استراتژیک امنیت پایدار مرزی بدست آمد. مهم‌ترین محدودیت پژوهش نیز که انتظار می‌رود در تحقیقات آینده تکمیل گردد، تهیه بانک اطلاعات و آمار رسمی از مجموعه شهرهای مرزی کشور است که امکان مطالعه تطبیقی و عمیق از ابعاد غیرنظامی - دفاعی مسئله

امنیت در میان مناطق مرزی از جمله شهرهای رودکناری و آبی را فراهم می‌سازد. در تحقیق حاضر دستیابی به این اطلاعات مقدور نبود و با توجه به نوپا بودن تبدیل خداآفرین به رده سیاسی شهرستان (تا سال ۱۳۸۹، خداآفرین یکی از بخش‌های شهرستان کلیبر در تقسیمات اداری - سیاسی کلان ملی بود). بنابراین، هم‌اکنون بسیاری شاخص‌های مرتبط با مسئله امنیت فاقد آمار است و اغلب فیلدهای اطلاعاتی خالی گزارش گردیده است.

پیشنهاد:

- در راستای دستیابی به امنیت پایدار و استراتژیک در محدوده مرزی شهرستان خداآفرین توجه به پیشنهادات ذیل می‌تواند در بلندمدت موجب دگرگونی‌های خوشایند عینی و ذهنی گردد:
- (۱) توجه به ارزش‌های دفاع مقدس و نشر آثار آن می‌توان بستر پایداری امنیت در بعد اجتماعی - فرهنگی شهرستان مرزی خداآفرین شود و پیشاهنگ غلبه بر ناپایداری مقوله امنیت در این محدوده گردد؛
 - (۲) استفاده از ظرفیت‌های موجود و بالفعل اقتصادی و سیاسی در اثر پایان مناقشه قره‌باغ (۲۰۲۱-۱۹۹۱ میلادی) و شروع فعالیت‌های گسترده زیرساختی، فرهنگی و ژئوپلیتیکی توسط دولت جمهوری آذربایجان در راستای آمایش و عمران شهرها و اراضی قره‌باغ می‌تواند با مشارکت و همکاری مرزنشینان خداآفرین با آن سوی رود ارس تداوم یابد. از این رهگذر، رویکرد ارگان‌های متولی توسعه و امنیت ملی (وزارت امور خارجه، وزارت کشور، سازمان برنامه‌بودجه و...) و مراجع منطقه‌ای (استانداری آذربایجان شرقی، فرمانداری و بخشداری خداآفرین) در استفاده از این فرصت‌های تکرارناپذیر بسیار حایز اهمیت است؛
 - (۳) ایجاد بازارچه‌های مرزی در گلوگاه‌های مرزی متراکم و برخوردار از موقعیت مرکزیت از جمله دهستان جانانلو، مردانقم و زنبلان به دلیل داشتن مرکزیت مکانی و جمعیتی آن‌ها به موازات مطابقت این نقاط با مسیر باستانی جاده ابریشم، همجواری با پل‌های تاریخی خداآفرین و سواحل گردشگری ارس و هم‌چنین مراکز برگزاری فستیوال‌های محلی ضرورت دارد.

فهرست منابع: الف) منابع فارسی

- ۱- ابراهیم‌زاده، عیسی، میرنجف موسوی و کاظمی‌راد، شمس‌الله (۱۳۹۱)، تحلیل فضایی نابرابری‌های منطقه‌ای میان مناطق مرزی و مرکزی ایران، فصلنامه ژئوپلیتیک، دوره ۸، شماره ۱.
- ۲- احمدی، حسن و دادجو، روزبه (۱۳۹۱)، توسعه پایدار مناطق مرزی؛ راهبرد اساسی حفظ امنیت مرزها، همایش ملی شهرهای مرزی و امنیت، چالش‌ها و رهیافت‌ها، دانشگاه سیستان و بلوچستان.
- ۳- بارانی‌پسیان، وحید، دلالت، مراد و صادق‌لو، سعید (۱۳۹۵)، مسائل مرزی ایران و آذربایجان و چالش ژئوپلیتیکی آن، فصلنامه علوم و فنون مرزی، سال هفتم، شماره ۲.
- ۴- بیات، بهرام و محمد نجار، نفیسه (۱۳۹۵)، تأمین و رفاه اجتماعی و احساس امنیت، فصلنامه امنیت ملی، دوره ۶، شماره ۱۹.
- ۵- بهرامیان، شفیق و بهرامیان، امید (۱۳۹۱)، بررسی رابطه بین همگرایی اقوام (ترک و کرد) و احساس امنیت پایدار و شناخت عوامل مؤثر بر تقویت همگرایی اقوام در استان آذربایجان غربی، دو فصلنامه پژوهش سیاست نظری، دوره جدید، شماره ۱۱.
- ۶- پوراحمد، احمد، حمیدی، اکبر و علیزاده، شاهین (۱۳۹۹)، تحلیل آمایشی شاخص‌های امنیت در مناطق مرزی (مطالعه موردی: منطقه مرزی رود ارس)، فصلنامه جغرافیا و برنامه‌ریزی منطقه‌ای، دوره ۱۰، شماره ۳-۱.
- ۷- پولادی، حسن، کشاورزبان، محمدمهدی، خان محمدی، هادی، اصلی‌پور، حسین (۱۳۹۵)، الگوسازی عوامل تأمین کننده امنیت پایدار مرزی؛ مطالعه موردی: مرزهای شرقی ایران، مطالعات راهبردی بسیج، دوره ۱۹، شماره ۷۲.
- ۸- تموک، وحید (۱۳۹۷)، اولویت‌بندی نقش مؤلفه‌های دفاع مقدس در امنیت پایدار و آمایش مناطق مرزی استان آذربایجان غربی، پایان نامه کارشناسی ارشد، استاد راهنما: میرنجف موسوی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه ارومیه، ارومیه.
- ۹- حمیدی، اکبر، اصائلو، علی و امینی، داود (۱۳۹۸)، بررسی و برنامه‌ریزی راهبردی امنیت پایدار در منطقه مرزی رود ارس، پژوهشنامه مطالعات مرزی، دوره ۷، شماره ۲.
- ۱۰- خطابی، غلام حسین (۱۳۷۴)، مرزبانی، معاونت آموزش ناجا، تهران.

- ۱۱- دربانہ آستانہ، علیرضا (۱۳۹۳)، ارزیابی و تحلیل احساس امنیت روستاییان نواحی مرزی مطالعه موردی: استان ایلام، مجله برنامه‌ریزی فضایی (جغرافیا)، دوره ۴، شماره ۴.
- ۱۲- ذوالفقاری، حسین و مرادی، عزیز مراد (۱۳۹۷)، تدوین و ارائه راهبردهای کنترل ژئوپلیتیک مهاجرت غیرقانونی در مناطق مرزی شرق کشور با تأکید بر نظم و امنیت، فصلنامه امنیت ملی، دوره ۸، شماره ۳۰.
- ۱۳- روستا، مجتبی، (۱۳۹۷)، تبیین و تحلیل میزان تاب‌آوری در مواجهه با تهدید ناامنی در شهرهای مرزی با رویکرد فضایی (نمونه مطالعاتی: شهر زاهدان)، زاهدان، دانشگاه سیستان و بلوچستان، دانشکده جغرافیا و برنامه‌ریزی محیطی.
- ۱۴- زرقانی، سید هادی (۱۳۸۷)، عوامل ژئوپلیتیکی مؤثر بر امنیت مرزی با تأکید بر مرز شرقی ایران و افغانستان، فصلنامه راهبرد دفاعی، سال ششم، شماره ۲۰، ۱۶۱-۱۳۱.
- ۱۵- سرور، رحیم و محمدی حمیدی، سمیه و ویسیان، محمد (۱۳۹۳)، بررسی شاخص‌های توسعه در مناطق مرزی در راستای تحقق امنیت پایدار (مطالعه موردی: شهرستان‌های مرزی استان آذربایجان غربی)، پژوهشنامه جغرافیای انتظامی، دوره ۲، شماره ۷.
- ۱۶- شوهانی، نادر، نیک سرشت، مهدی و تردست، زهرا (۱۳۹۷)، بررسی و اولویت بندی عوامل مؤثر بر ارتقاء امنیت پایدار مناطق مرزی نمونه موردی: استان ایلام، فصلنامه علوم و فنون مرزی، دوره ۹، شماره ۲.
- ۱۷- ضرابی، اصغر و شیخ‌بیگللو، رعنا (۱۳۹۰)، سطح‌بندی شاخص‌های توسعه سلامت استان‌های ایران، فصلنامه رفاه اجتماعی، دوره ۱۱، شماره ۴۲، صص ۱۰۷-۱۲۸.
- ۱۸- فتوحی، سردار و فاضلی، نعمت‌الله (۱۳۹۸)، تجربه‌های زیسته مرزنشینان شهر نودشه از پدیده مرز، فصلنامه تحقیقات فرهنگی ایران، دوره ۱۲، شماره ۲.
- ۱۹- عباس زاده، هادی و کرمی، کامران (۱۳۹۰)، سرمایه اجتماعی و امنیت ملی پایدار، فصلنامه مطالعات راهبردی، دوره ۱۴، شماره ۱، پیاپی ۵۱.
- ۲۰- عندلیب، علیرضا (۱۳۸۰)، نظریه پایه و اصول آمایش مناطق مرزی جمهوری اسلامی ایران، انتشارات سپاه پاسداران انقلاب اسلامی، چاپ اول، تهران.
- ۲۱- قیدی، امیر و اسماعیل پورروشن، علی اصغر (۱۳۹۸)، نقش شاخص‌های ژئوپلیتیکی در امنیت شهرهای مرزی (مورد مطالعه شهر گنبد کاووس)، پژوهشنامه جغرافیای انتظامی، دوره ۷، شماره ۲۸.

- ۲۲- کریمی پور، یدالله (۱۳۸۰)، مقدمه ای بر ایران و همسایگان؛ منابع تنش و تهدید، انتشارات جهاد دانشگاهی واحد دانشگاه تربیت معلم، تهران.
- ۲۳- کوچی، سعید، چراغی، احمد و قنبری، حبیب الله (۱۳۹۵)، کاهش آسیب پذیری های امنیتی نوار مرز از منظر پدافند غیر عامل با استفاده از تحلیل های مکانی GIS، پژوهش نامه مطالعات مرزی، سال چهارم، شماره ۴.
- ۲۴- متقی، افشین (۱۳۹۹)، آمایش فضایی قلمروهای مرزی با استفاده از مدل AHP (نمونه موردی: شهرستان های مرزی استان سیستان و بلوچستان)، فصل نامه آمایش محیط، شماره ۴۸.
- ۲۵- مختاری هشی، حسین، مومنی، مهدی و باقری، مهرداد (۱۳۹۳)، تدوین راهبردهای آمایش مناطق مرزی؛ مطالعه موردی مرزهای شرقی کشور، فصلنامه تحقیقات جغرافیایی، سال بیست و نهم، شماره ۳.
- ۲۶- مرکز آمار ایران (۱۳۹۵)، نتایج تفصیلی سرشماری عمومی نفوس و مسکن، شهرستان خدآفرین.
- ۲۷- موسوی، میرنجف، ایوب منوچهری میاند آب و ادیب‌نیا، زهرا (۱۳۹۳)، نقش مرز و قومیت در عملکرد نقاط شهری (مورد مطالعه: منطقه آذربایجان)، فصلنامه ژئوپلیتیک، دوره ۱۰، شماره ۱.
- ۲۸- مینایی، مهدی (۱۳۸۲)، محیط امنیتی جمهوری اسلامی ایران در سطح منطقه ای و بین المللی، فصلنامه پژوهشی اندیشه انقلاب اسلامی، شماره ۶.
- ۲۹- نصیری، حسین (۱۳۸۴)، امنیت ملی پایدار، فصلنامه اطلاعات سیاسی - اقتصادی، شماره ۲۱۵، مرداد و شهریور.
- ۳۰- هاشمی، سید مصطفی، حکمت‌نیا، حسن و اسمعیل‌زاده، عبدالسلام (۱۳۹۸)، سطح‌بندی پایداری امنیتی شهرستان‌های مرزی با استفاده از تحلیل خوشه ای، نمونه موردی: شهرستان‌های استان خراسان شمالی، مجله آمایش جغرافیایی فضا، دوره ۹، شماره ۳۲.

ب) منابع لاتین:

- 31- Binder, C. (2017), *Border Disputes Through Ill-Defined Borders: Maritime Territorial Conflicts and Their Impact on Security; Border Politics: Defining Spaces of Governance and Forms of Transgressions*, Gunay and Witjes (eds), Springer.

- 32- Distaso, A. (2007), Well-being and/or quality of life in EU countries through a multidimensional index of sustainability, *Ecological Economics*, Vol.64.
- 33- Donnan, H. (2001), The Border as Limit and Locale: Exclusion and Difference, in L. Leontidou, A. Afouxenidis, H. Donnan, V. Matias- Ferreira, A. Garcia-Lizana, X. Peraldi, A. Gasparini, M. Zago and J. Gow *Border cities and towns: Causes of social exclusion in peripheral Europe*, Targeted Socio-Economic Research (TSER) SOE2-CT97-3048, Brussels: European Commission.
- 34- Fateai, E., Mosavi, S., Imani, A.A. (2012), Identification of anthropogenic influences on water quality of Aras River by multivariate statistical techniques, In: *Proceedings of the 2nd International Conference on Biotechnology and Environment Management IPCBEE*, Vol. 42. No. 1.
- 35- Fazelpoor, k., Yousefi, S., Martínez-Fernández, V., de Jalon, D.G. (2021), Geomorphological evolution along international riverine borders: The flow of the Aras River through Iran, Azerbaijan, and Armenia, *Journal of Environmental Management*, Vol. 290, 112599. <https://doi.org/10.1016/j.jenvman.2021.112599>.
- 36- Grant, A. (2020), Crossing Khorgos: Soft power, security, and suspect loyalties at the Sino-Kazakh boundary, *Political Geography*, Vol. 76, 102070. <https://doi.org/10.1016/j.polgeo.2019.102070>.
- 37- Gunay, C., Witjes, N. (2017), *Border Politics: Defining Spaces of Governance and Forms of Transgressions*, Springer.

- 38- Guo, R. (2018), *Studying Borders, Evaluating Border Effects, Cross-Border Resource Management (Third Edition)*, pp. 51-80. <https://doi.org/10.1016/B978-0-444-64002-4.00003-9>.
- 39- Kolodinsky, J. M., DeSisto, T. P., Proppen, D., Putnam, M. E., Roche, E., Sawyer, W. R. (2013), It is not how far you go, it is whether you can get there: modeling the effects of mobility on quality of life in rural New England, *Journal of Transport Geography*, Vol.31.
- 40- Lopez-Lucia, E. (2020), A tale of regional transformation: From political community to security regions the politics of security and regionalism in West Africa, *Political Geography*, Vol. 82, 102256. <https://doi.org/10.1016/j.polgeo.2020.102256>.
- 41- Megoran, N. (2017), *Nationalism in central Asia: A biography of the Uzbekistan-Kyrgyzstan boundary*, Pittsburgh, Pa: University of Pittsburgh Press.
- 42- Nasehi, F., Hassani, A.H., Monavvari, M., Karbassi, A.R., Khorasani, N. (2013), Evaluating the metallic pollution of riverine water and sediments: a case study of Aras River, *Environ. Monit. Assess.* Vol.185, No.1.
- 43- Staudt, K. (2018), *Borders Politics in a Global Era: Comparative Perspectives*, Rowman and Littlefield.
- 44- Wagner, J. (2021), *Border Management in Transformation: Transnational Threats and Security Policies of European States*, Springer. <https://doi.org/10.1007/978-3-030-62728-7>.

